

RECENZJE

MAGDALENA ZDRADA-COK

Recenzja książki Renaty Díaz-Szmidt pt. *Gdzie jesteś, Gwineo? Próby kształtowania tożsamości narodowej w twórczości pisarzy z Gwinei Równikowej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2017, ss. 362.

Słowa kluczowe: Gwinea Równikowa, tożsamość narodowa, literatura hiszpańskojęzyczna

Książka Renaty Díaz-Szmidt *Gdzie jesteś, Gwineo? Próby kształtowania tożsamości narodowej w twórczości pisarzy z Gwinei Równikowej* (Warszawa 2017) stanowi pierwsze w Polsce krytyczne opracowanie piśmiennictwa rozwijanego w języku hiszpańskim w Gwinei Równikowej. Przede wszystkim prekursorska praca R. Díaz-Szmidt wypełnia lukę – w skali światowej – w dotychczas niepełnych i fragmentarycznych (nierzadko biograficznych lub poświęconych wybranemu twórcy) badaniach nad tą młodą i słabo znaną literaturą. Licząca 362 strony rozprawa jest pionierskim i nowatorskim dziełem naukowym, ujmującym badane zjawiska w niezwykle szerokiej, interdyscyplinarnej perspektywie.

Celem R. Díaz-Szmidt było przedstawienie hiszpańskojęzycznej literatury Gwinei Równikowej w sposób kompletny, całościowy i wielopłaszczyznowy, na tle kulturowej, językowej, historycznej, etnicznej, politycznej i społecznej różnorodności tego niewielkiego i młodego państwa. Autorka skupiła swój projekt badawczy wokół pytania o rolę literatury w procesie tworzenia wspólnej tożsamości narodowej obywateli kraju najpierw obarczonego brzemieniem kolonialnym, a następnie – po uzyskaniu niepodległości w 1968 r. – doświadczanego zbrodniczymi dyktaturami Francisca Maciasa i Teodora Obianga. Punktem wyjścia badań była hipoteza, iż koncepcja „gwinejskiej tożsamości narodowej” (*guineoecuatorialidad*), obecna przede wszystkim w diasporycznej literaturze tworzonej przez intelektualistów przebywających na wygnaniu to idealistyczny, utopijny projekt konstrukcji narodu jako wspólnoty wyobrażonej (w oparciu o teorię B. Andersona przedstawioną w dziele *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i o rozpowszechnianiu się nacjonalizmów*). Równocześnie Badaczka odczytała realizo-

wany na uchodźstwie projekt narodowotwórczy w świetle koncepcji narodu jako wspólnoty kulturowej autorstwa A. Kłoskowskiej, F. Znanieckiego i na gruncie afrykańskim K. Gyekye, oraz w odniesieniu do paradygmatu „epistemologii Południa”, opisanego przez B. de Sousa Santosa.

R. Díaz-Szmidt odnalazła w twórczości pisarzy-dysydentów próbę realizacji projektu narodowościowego w oparciu o tożsamościową koncepcję gwinejskości oraz o samodzielną myśl afrykańską (tzn. taką, której nie wyznaczyła myśl Zachodu) i w opozycji do represyjnego aparatu państwa. W tej złożonej wyobrazeniowej koncepcji tożsamościowej Autorka dostrzegła zarówno elementy reprezentatywnej, ponadetnicznej świadomości narodowej (nie negując wciąż silnej identyfikacji etnicznej), jak i cechy wspólnotowej tożsamości transnarodowej kształtującej się wśród członków diaspory. W obliczu trudnej sytuacji politycznej, panującej w zniewolonym i skorumpowanym kraju, ta transnarodowa identyfikacja nie jest konkurencyjna wobec tożsamości narodowej, lecz, pozostając na drugim planie, wzbogaca ją, uzupełnia i „rozszerza”.

Złożony, wykraczający poza obszar literaturoznawstwa projekt. R. Díaz-Szmidt, został zrealizowany w sposób imponujący, w oparciu o niezwykle obszerną wiedzę z zakresu nauk społecznych i literaturoznawstwa, przy zastosowaniu zarazem spójnej i interdyscyplinarnej metodologii. Wyrażam głębokie przekonanie, że największą wartością rozprawy jest właśnie jej interdyscyplinarny charakter, a zarazem niezwykła rzetelność i naukowa dociekliwość, z jaką Autorka stworzyła swój wielopłaszczyznowy warsztat badawczy. Refleksja R. Díaz-Szmidt sytuuje się bowiem na styku wielu dyscyplin, takich jak: socjologia, politologia, historia, antropologia kulturowa, etnografia, psychologia społeczna, historia literatur afrykańskich i literaturoznawstwo (w tej ostatniej dziedzinie rozprawa wpisuje się głównie w kanon studiów postkolonialnych). Co najistotniejsze, w tej mozaice odniesień, refleksja Autorki ma cechy solidnego, spójnego, rzetelnego i rzeczowego dyskursu naukowego.

Osadzając w tak szerokiej perspektywie swoje badania nad literaturą Gwinei Równikowej, odczytywanej jako projekt narodowotwórczy i swoiste miejsce pamięci, R. Díaz-Szmidt znacząco wzbogaciła stan polskich badań afrykanistycznych. Wpisując się w metodologiczny nurt badań nad rozwojem idei narodu, nacjonalizmu i tożsamości narodowej w Afryce, książka *Gdzie jesteś Gwineo? Próby kształtowania tożsamości narodowej w twórczości pisarzy z Gwinei Równikowej* stanowi rozprawę naukową, która w sposób istotny przyczynia się do rozwoju nauk społecznych i humanistycznych. Ponadto książka ta ma szczególne znaczenie dla badaczy literatur postkolonialnych. Zwraca ona bowiem uwagę na rangę dyskursu literackiego we współczesnej kulturze i wskazuje na wielorakie związki współczesnego literaturoznawstwa z innymi obszarami nauk humanistycznych. Co istotne, ukazując etos pisarza zaangażowanego, książka posiada również nieocenioną

wartość moralną i humanistyczną, jako bogate, szczegółowo udokumentowane, przepełnione humanitaryzmem świadectwo na temat losów gwinejskich opozycjonistów. Autorka szczegółowo omówiła różnorodną twórczość pisarzy takich jak Donato Ndongo Bidyogo (ur. 1950), Francisco Zamora Lobocho (ur. 1948), Joaquín Mbomio Bacheng (ur. 1956), Juan Balboa Boneke (1938–2014), Justo Bolekia Boleká (ur. 1954), Juan Tomás Ávila Laurel (ur. 1966), Maria Nsue Angüe (1948–2017), Maximiliano Ncogo Esono (ur. 1972), która pozostaje wciąż niedostępna polskiemu czytelnikowi ze względu na brak tłumaczeń, R. Díaz-Szmidt poddała dogłębnej analizie literackiej ponad pięćdziesiąt utworów z których większość charakteryzuje się wysokim poziomem literackim. Badaczka dowiodła również, że większość przedstawionych twórców zasługuje na zainteresowanie czytelników z uwagi na prezentowaną postawę, cechującą się bezkompromisowością, nieugiętą wiarą w wyznawane ideały oraz odwagą moralną.

Książka składa się z pięciu rozdziałów. Dwa pierwsze stanowią teoretyczną i metodologiczną podstawę przeprowadzonych badań i jako takie mają formę spójnego, logicznie skonstruowanego i niezwykle bogatego merytorycznie szkicu na temat ewolucji pojęć narodu, nacjonalizmu i tożsamości narodowej w historiograficznej i socjologiczno-antropologicznej refleksji akademickiej. Opierając się na binarnych teoriach m.in. H. Kohna i K. Jaskułowskiego, Autorka przywołała na przykład dziewiętnastowieczne modele *demos* i *ethnos*, dwudziestowieczne podziały na nacjonalizm polityczny i kulturowy; obywatelski i etniczny; wschodni i zachodni, dowodząc tym samym, że od schyłku XVIII wieku procesy narodowotwórcze przebiegały *grosso modo* według dwóch odmiennych modeli: zachodnio- i wschodnioeuropejskiego. Następnie Badaczka skupiła się na tych spośród najważniejszych koncepcji nacjonalizmu, które zostały przeszczepione do Afryki po dekolonizacji. W pierwszym rozdziale omówione zostały zatem głównie te teorie narodu i nacjonalizmu, które są przydatne do interpretacji zjawisk zachodzących w Gwinei Równikowej, i do których Autorka odnosi się w dalszych częściach wywodu. Chodzi tu przede wszystkim o propozycje konstruktystów (E. Hobsbawm, T. Ranger, E. Gellner, B. Anderson), etnosymbolistów (A. Smith, E. Shils, W. Shils, W. Connor, C. Geertz) oraz kulturalistów (F. Znaniecki, A. Kołakowska).

Szczególne wartości dla badań afrykanistycznych ma rozdział drugi. Znajdujemy w nim bowiem przejrzysty obraz rozwoju afrykańskiej myśli społecznej, filozoficznej i politycznej oraz – na jego tle – opis procesów narodowościowych, zachodzących na tym kontynencie, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji Gwinei Równikowej. R. Díaz-Szmidt zauważa, że korzenie afrykańskiej myśli nacjonalistycznej sięgają dziewiętnastowiecznego nacjonalizmu kulturowego, ale tym, co wpłynęło na rozwój świadomości ponadetnicznej Afrykanów były ruchy antykolonialne. To właśnie nacjonalizm antykolonialny, który rozwinął się wraz z dążeniami niepodległościowymi dopiero w XX wieku, odegrał znaczącą rolę

w dziejach kontynentu. W konsekwencji tak postawionej tezy, Badaczka podkreśla różnice pomiędzy nacjonalistyczną myślą afrykańską i koncepcjami społeczno-politycznymi wypracowanymi w epistemologiach zachodnich. Autorka skupia się zatem na nieprzystawalności modeli zachodnich do tworzenia afrykańskich wspólnot narodowych, podążając głównie za tezami R. Vorbricha. Równocześnie wykazuje się nie tylko imponującą znajomością różnorodnych koncepcji nacjonalizmu, ale również jawi się jako badaczka samodzielna, posługująca się zmysłem krytycznym i polemizująca z aktualnym stanem wiedzy (R. Díaz-Szmidt poddaje krytycznej refleksji między innymi teorie R. Emersona, E. Hobsbawma i E. Gellnera). W tej części pracy Autorka umiejscawia rozważania na temat procesu narodotwórczego w Gwinei Równikowej w szerokim spektrum refleksji na temat rozwoju afrykańskiej myśli społeczno-politycznej, opierając się na obszernych analizach K. Trzcńskiego. Szczegółowo omawia filozofię panafricanizmu, opisuje implementację ideologii lewicowych oraz dokonuje niezwykle interesującej próby odczytania nacjonalistycznej myśli afrykańskiej na tle pozaeuropejskiego trendu badawczego, wpisanego przez B. de Souse Santosa w złożoną koncepcję „epistemologii Południa”.

W kolejnych rozdziałach (trzecim, czwartym i piątym) R. Díaz-Szmidt bada proces narodotwórczy w Gwinei Równikowej, uznając za jego niezwykle ważne terytorium gwinejską literaturę w języku hiszpańskim. W konsekwencji tej tezy Autorka dokonuje wnikliwej, rzetelnej, całościowej analizy procesu historyczno-literackiego w Gwinei Równikowej (oraz w jej diasporze). Uznając za punkt wyjścia studium I. Cusacka, Badaczka opiera gwinejską budzącą się tożsamość narodową na czterech „filarach”: 1) hiszpańskim dziedzictwie kulturowym, 2) koncepcji „jedności pomimo przeciwieństw”, w obliczu nieludzkiej dyktatury Maciasa, 3) micie o jedności ludów Bantu oraz 4) działalności kulturowej i artystycznej gwinejskiej diaspory. Ta propozycja okazuje się słuszna, pozwala bowiem ukazać ciągłość wyobraźniowego procesu narodotwórczego zarazem na tle dziejów Gwinejczyków od okresu kolonizacji po czasy współczesne i w perspektywie procesu historycznoliterackiego. Tym samym dysertacja R. Díaz-Szmidt daje pełny obraz hiszpańskojęzycznej literatury gwinejskiej: poczynawszy od imitacji modeli literatury hiszpańskiej, zwłaszcza kolonialnej oraz egzotyzacji i „orientalizacji” (w rozumieniu Saida) rodzimej kultury, poprzez proces twórczej emancypacji, aż do wypracowania postkolonialnych hybrydycznych paradygmatów, zainspirowanych zarazem afrykańską oraturą i estetyką prozy postmodernistycznej. Opierają się one nie tylko na ciągłości historycznej i traumatycznej przeszłości (wpisanej w koncepcję literatury jako „miejsca pamięci”, „figury pamięci” [Holbwachs], stanowiącej element „kultury rany” [Seltzer]), ale również na fascynujących, interkulturowych związkach tożsamościowych projektów wspólnotowych, realizowanych w diasporze, takich jak, *hispanidad*, *africanidad* i *afro-hispanidad*. To wła-

śnie połączenie koncepcji „hiszpańskości” i „afrykańskości” stanowi – w świetle badań R. Díaz-Szmida – o dialogicznym i hybrydycznym wymiarze nowej tożsamości gwinejskiej. Badaczka dowodzi, że w literaturze pięknej jest ona realizowana m.in. poprzez połączenie elementów tradycji oralnych, poezji i prozy postmodernistycznej, przy jednoczesnych inspiracjach rdzennymi kulturami ludów Bantu i wierzeniami animistycznymi.

Praca R. Díaz-Szmida bez wątpienia przyczynia się do rozwoju dziedziny literaturoznawstwa. Nie tylko dlatego, że przedstawia całościowy, historycznoliteracki obraz literatury młodej, niedostatecznie dotychczas zbadanej. Nie tylko dlatego, że wpisuje się w kanon studiów postkolonialnych i analizuje przeobrażenia literackich paradygmatów gwinejskich, korzystając w sposób imponujący, z rzadko spotykaną erudycją z dorobku licznych twórców metodologii postkolonialnych (Said, Moura, Mouralis, Spivak, Ashcroft, Griffiths, Tiffin, Łukaszyk). Nie tylko dlatego, że zawiera pogłębione, przemyślane i nowatorskie analizy literackie. Nieocenionym atutem pracy jest jej wszechstronna kontekstualizacja: z książki R. Díaz-Szmida wyłania się kompletny obraz zarówno historii kraju, jak i jego wieloetnicznej i wielojęzykowej kultury. Wszystkie omawiane zjawiska polityczne, kulturowe, społeczne, antropologiczne i literackie ukazane są na tle złożonych procesów, które mają miejsce na kontynencie afrykańskim i w szerszej perspektywie na obszarach postkolonialnych. Autorka posiada niekwestionowane kompetencje literaturoznawcy-komparatysty i badacza szeroko pojętej kultury afrykańskiej.

Na uznanie zasługuje imponująca bibliografia licząca 700 pozycji! Literatura przedmiotu podzielona została na kategorie takie jak np.: „Gwinea Równikowa i Afryka. Opracowania historyczne, antropologiczne i kulturoznawcze”, „Ogólne opracowania afrykanistyczne”, „Perspektywy metodologiczne i opracowania teoretyczne”, „Pamięć, trauma i postkolonializm w literaturze”. Już sama klasyfikacja cytowanych utworów wskazuje na wielostronne, interdyscyplinarne zainteresowania Badaczki oraz na jej niezwykłą umiejętność dostrzegania związków pomiędzy różnymi dziedzinami współczesnej humanistyki. Ta cenna sprawność metodologiczna, polegająca na analizowaniu problemów zarazem w sposób dogłębny i syntetyczny, wynika zapewne m. in. z faktu, że Díaz-Szmida swobodnie porusza się po różnych obszarach badań opisanych w językach hiszpańskim, angielskim, francuskim, portugalskim i polskim.